

tanulni pluralista perspektívával élni egy fragmentális világban, tisztelve a differenciák végtelen játékát.” Peter Michalović: *Az interpretáció ellentmondásai a Kazár szótár ürügyén.* ford: Tóth Ildikó. Kalligram, 1995/1. 28–31.

16. vö: Hans Robert Jauss: *Wege des Verstehens.* Wilhelm Fink Verlag, München, 1994. 262–264. 17. Ebből a szempontból nagyon tanulságos Bret Easton Ellis *Amerikai Psycho* című alkotásának kanonizációs folyamata, ugyanis legtöbbször éppen az „erős olvasatok” érvelnek a szöveg olvashatatlansága mellett. (Kanonizáció és olvashatatlanság összefüggéseire e helyütt – sajnos, a már egy ízben említett okok miatt – nem tudunk kitérni.)

18. vö: a „regény” tematizálja is ezt: „E könyvet különben sohasem szükséges végigolvasni, vehetjük csak a felét vagy csak egy részét, ennyivel is beérhetjük, miként ez a szótárakkal szokás. Minél többet keresünk, annál többet találunk, és itt szerencsére a megtaláló felfedezése lesz minden összefüggés a szótárban szereplő nevek között. A maradék a többieké.”

19. Kermode Wayne Booth-parafrázisát idézve: „Olyan világban vagyunk, amelyről nem azt kell kijelentenünk, hogy többféle olvasata is lehetséges (ez minden elbeszélésre igaz), hanem azt, hogy az egyetlen helyes olvasat illúziója többé nem lehetséges.” Frank Kermode: *Felismerés és megtevésztés a regényben.* in: uő: *Mi a modern?* ford: Takács Ferenc. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1980. 298.

20. Bényei Tamás éppen az angol nyelvű regényirodalom kapcsán (Robert Nye-ra is utalva) fogalmazza meg a következő kérdéseket: „lehet-e vajon posztmodern szövegszervező eljárásokat összeilleszteni »régőbbi« poétikai és ideológiai alapfeltevésekkel? Nem azt jelenti-e ez, hogy valamelyik értelmezés mégis nagyot téved, hiszen ezeknek a regényeknek »valahol« lenniük kell, s így az egyik vagy a másik értelmezés kiindulópontjául szolgáló sajátosságait magának a regénynek kell okvetlenül idézőjelbe tennie, parodizálnia?” *Az angol posztmodern regény tanulságai.* Jelenkor, 1997/I. 77.

21. Vagyis jelen „esszé” sem lehet más, mint a regényről való nem tudás allegóriája...

ODORICS FERENC

Regény a HATÁRON és a MINTHA-regény

Nehezen tudnék olyan mondatokat fogalmazni, melyek a regény általános, huszadik századi, ezredvégi, stb. problémáit hivatottak körüljárni. Nem mintha nem találnám megfontolásra érdemesnek a generális kérdéseket, azonban jobban kedvelem (s itt mégsem hivatkozom például Wittgenstein nominalizmusára) az apróbb, szövegközeli munkát. Hiszem, hogy a pizmogás, a bíbelődés a szövegélvezet örömén túl/avval együtt azért mégiscsak oda vezet, ahol „a csillagok teste fénylik”. Az alábbiakban Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényét állítom intertextuális viszonyba Garaczi László *Mintha élnél* című szövegével annak reményében, hogy talán közelebb kerülhetünk ahhoz a ponthoz, amely a magyar próza modern hagyománya és a modernség utáni (posztmodern?, posztmagyar?) próza között helyezkedik el.

Mivel a későmodernség horizontjából modern és posztmodern viszonya bizonyos értelemben hagyomány versus hagyománytagadásként is leírható, így nyilván érdekes lehet, hogy Garaczi László *Mintha élnél* című könyve a *Touch and go*, azaz az Érintsd és fuss tradíció-maximát követve miként tematizálja az irodalmi hagyomány mozgását, egyben az írói szocializáció mechanizmusát. Idézem:

„Mintha keresnék valakit, Hajnóczy mögé sasszétam, és mámorosan hozzádörgölődtem csodálatosan hatalmas, nyirkos hátához.

Nemsokára beszereztem Esterházy skalpját az FMK-ban, aztán gyors egymásutánban megfogtam Erdélyt, a Dixit és Bódy Gábort. Éreztem, hogy ingyen töltődöm a tehetség fluidumával. Ottlikkal '85 májusában, az Örley-kör alakuló gyűlésén ráztam kezét, de nem figyelt rám, mert a kevélyen pipázó Erdély megbabonázta. Az érintésnek e konvencionális protokollját egyébként is a hivatalosság és a kölcsönös rutin profanizálja, ezért amikor Ottlik távozott, asztalához somfordáltam, kiittam poharából a maradék pezsgőt, és az isteni sugallat szétáradt ereimben.

Touch and go, ez volt titkos jelszavam.²

Miként érinti Garaczi Ottlikot és miként hagyja el? Touch Ottlik and go.

Hipotézisem a következő: a *Mintha élnél az Iskola a határon*nak egy intertextuális térben lezajló fordítása. Fordítás alatt egy olyan intertextuális tevékenységet értek, amely a valamilyen, később kifejtendő értelemben vett megfeleltetés relációját hozza létre szövegek között. Ennek a megfeleltetéses relációnak alapvetően két típusáról beszélhetünk. Az egyik az eredet köré szerveződő fordítási tevékenység: a rekonstruktív lefordítás, a másik az eredetet eltörölő és az intertextuális játék ártatlanságát állító elfordítási gyakorlat³. A lefordítást a veszteség nélküli közvetítés, a másik szöveg teljes értékű visszaadásának hite irányítja a hagyomány rekonstruktív áttételének igézetében, az elfordítás a hagyomány folytonos módosulását, átíródását, a másik szöveg megszüntethetetlen alteritását állítja, az önmagát teljes értékűnek elgondoló lefordítással szemben.

A Garaczi-szöveg viszonyát az ottliki írásművészethez a fordítás utóbbi módja, az *elfordítás* stratégiái hozzák létre, melyek a következők:

Először: *felfordítás*.

Másodszor: *átfordítás*⁴.

FELFORDÍTÁS

A felfordítás az elfordítás szubverzív, felforgató stratégiája, amelynek alkalmazása eredményeképp a két szöveg oppozíciója képződik meg. Ezzel az eljárással a hagyományt *hordozó* szöveg poétikai-ideológiai szerkezetét felépítő konvenció olyannyira szubvertáltan, felfordítottan működik a hagyományt *érintő* szövegben, hogy az érintő szövegre létrejövő interpretáció ellentétes a hordozó szöveg előhívta értelmezéssel.

TRANZSCENDENCIA

Ottlik regénye alapján nagyon finoman, de mégiscsak felépíthető egy olyan szövegvilág, amelynek – ugyan első olvasásra nehezen beláthatóan – transzcendens (véltően protestáns) irányitottsága van. Gondoljunk csak az értelemadó hóésésre, amikor „Tiszta és puha szőnyeget terített lábunk elé az égi kegyelem”.⁵ Hasonlóképpen a motóban/feliratban/címbe implicált kegyelemre: NON EST VOLENTIS, NEQUE CURRENTIS, SED MISERENTIS DEI. Garaczi szövege nem hagyja érintetlenül a transzcendenciát, felveszi a hagyomány fonálát, de a transzcendens szálal el is szakítja:

„A vallásosságot sokáig az elmebaj minősített esetének tekintettem. Elképzelésemet igazolta, hogy lejárt a térre egy kacskakezű imbecil, Istenkének hívtuk, lihegve kelepelt a túlvilágról, egytónusú hangon, mintha könyvből olvasná. Eldobtam a kenyérhéjat, rám kiáltott, vedd fel, és csókold meg, különben megvakulsz. Megint jött, ugyanazt szajkózta, elvertük.

Megvertük Istenkét.

Ujrajött, újra megvertük.”⁶

A *Mintha élnél* beszélője kötetének 49. oldalán elszakítja a keresztény szálat, s a más-hol ironikusan modalizált buddhista szólammal nem varrja vissza a transzcendens szövedékbe.

„Mióta olvastam a láma könyvét, nem öök állatot, pedig tele a lakás, a szúnyog a karácsonyfa felett köröz.”⁷

IDENTITÁS

Garaczi Ottlikkal szembeni szubverzivitása, felforgató tevékenysége az identitás-probléma környékén is megfigyelhető. Az *Iskola* azon túl, hogy a megértés/értelmezés metakönyve, fejlődésregény jellegénél fogva erős identitásképző funkcióval rendelkezik. Az elbeszéléshez rendelhető narratív struktúra három alapállapota a következő:

1. gyerekkor: a megértés ideális helye, ahol a néma gyerekeknek is értik a szavát, a rendezettség és a személyiség teljességének állapota,

2. az iskola: ez az állapot oppozícióban áll a gyerekkorral, teljes káosz (az orrukig sem láttak az első néhány hétben⁸) a személyiség teljes diffúziója és eltörlése,

3. a felnőttkor: az iskola köztes állapotából egyszerre képződik meg az önmeg-értés sikeres pozíciója és a világ újbóli felépíthetőségének tudása, mert „...nem tántorgunk, nem inog a térdünk..., mert a sok nehéz tudás ölme már rég megüledett a szívünk vagy inkább valahol a gyomrunk alján, miként az erős, tengerre épült hajók tőkesúlya, s a világnak ez a keserű ismerete, ha le is lassítja nagyon a vitorlánkat, de szilárdságot ad”.⁹

Mintha erre az állandóságra lépne Garaczi szövege a következő motivikus mondatlalt: „Négy éve állok itt érintetlenül.”¹⁰ A *Mintha élnél* olvasható egy olyan textuális kísérletként, amely során a prózai alany folyamatosan próbálja megképezni identitását, azonban ez a kísérlet minduntalan kudarcba fullad. A beszélő főszereplőnek állandóan számolnia kell egyrészt a szubjektum sokszorozásával, másrészt a személyiség rögzíthetlenségével: „Kimondom azt a szót, hogy születésnap. Nem tudom, hogy kimondtam-e, és hogy mit jelent az, hallani. Ordít az agyam, és hallgat a szám. Szeretem ezt az idegent, hogy mégis odafigyelt. Megfulladok, nagyon nehéz. Minden tagom ép, de nem akarom, amit akarok. Nem érzek csalódást. Ittam a mocsárból, hajrá, isten. Lenyúzó az ént.”¹¹

ÁTFORDÍTÁS

Úgy tűnik, mintha a szubverzív felfordítás stratégiája vinné legmesszebb Garaczi prózapoétikáját Ottlikétól. Nem. Van ennél egy sokkal rafináltabb, és így radikálisabb művelet, s úgy vélem, ez a poétikai eljárás a legfőbb jellemzője Garaczi¹² írásmódjának. Ez pedig az átfordítás. Átfordítás az átverés, a becsapás értelmében. Mutatja ártatlan, problémátlan arcát a teremtett szerző, mosolyog rád, kecsgetet, behúz, és aztán ott és úgy hagy. Teoretizálva:

A szöveg egy megszokott, bevett értelmezési stratégiát kínál fel az olvasónak, mely – alkalmazása során – egy ideig sikeresnek bizonyul, azonban az interpretáció egy idő után folyamatosan e stratégia kudarcáról számol be. Nem működik. Sőt – s ez a nagy fogás nem csupán arról van szó, hogy egy idő után nem működik, hanem hogy a stratégiát visszafelé is működésképtelenné teszi. S ha ez sokszor ismétlődik, akkor az olvasó értelmezői attitűdje bizonytalanná válik. Ez a poétikai eljárás nemcsak az éppen alkalmazott értelmezési szabályok érvényességét függeszti fel, de a szöveg egészével szemben bizalmatlanná, tanácstalanná teszi az olvasót, ezzel szabadítja fel a jelölők szabad, ártatlan játékát.

MŰFAJ: VALLOMÁSOS ÖNÉLETRAJZI REGÉNY

Az Iskolával való rokoníthatóságát a *Mintha élnélnek* a műfaji közelség is lehetővé teszi. Mindkét szöveg olvasható *önéletrajzi regényként*, sőt a Garaczi-szöveg erre még rá is tesz: mozgósítja az önéletrajzi vallomás olvasási műveleteit. Itt mintha avultabbnak mutatkozna az ottliki poétikánál.

Mindkét szöveg referenciális olvashatóságát felerősíti a szereplők és a való élet személyiségeinek azonosíthatósága. Ottlik könyve ugyan más néven (Bébé, Medve Gábor), de mesél Ottlik Géza és Örley István életéről. Garaczi ennél sokkal arcátlanabb. Garaczi László – mint talán a legposztabb magyar író – a szövegszerűség és a fikció tollforgatója a *Mintha élnélbe*, a saját regényébe beleírja a saját nevét. (Örület!¹⁵) Ő a narrátor, ő a főszereplő, s – mivel szövegen túli információk birtokában vagyok, bizonyíthatom, ő a regényben előforduló információk pontosan megfelelnek a valós világ tényállásainak, azaz a carnapi és a tarski normatíváknak megfelelően verifikálhatók. Azonban, s épp ez az átverés, az átfordítás: poétikailag, irodalmi olvasatban semmire sem valók ezek az információk, ha az olvasó ezek mentén olvassa a szöveget, azaz szövegszervező elvnek tekinti a biografikusságot, akkor bizony csődöt mond az olvasás.¹⁴

REFERENCIALITÁS

Sőt¹⁵, hihetetlen mennyiségben vannak olyan személynevek¹⁶ a kötetben, amelyek valódi élő vagy valamikor föltehetően élt személyek nevei¹⁷. Mindegyiket ismerem szinte, kivéve Küronyát, aki ráéltvezett Hugyos nőjére, na és persze Hugyost sem ismerem, de a többi név nyomán valószínűsíthető: ezek is élő lények¹⁸.

Garaczi szövege hihetetlenül erős referenciális olvasattal kínál meg. Aztán kiderül, hogy az olvasó – éppúgy mint a biográfiát előhívó utasításokkal – ezzel se sokra megy. Mit tudunk kezdeni referenciálisan azzal, hogy „Walter Ulbricht egy megsárgult fényképen belenyal a lipcsei bölcsisek püréjébe.”¹⁹ vagy: amikor Garaczi egyszer járt írószövetségi közgyűlésen, mert egyszer járt „Könczöl javasolta Csurka kizárását, mert Csurka szerint, ami farmernadrág Kádárnak, az a horogkereszt Konrádnak, de leintették, hogy ez nem a Parlament, Csurka marad, nincs is itt”.²⁰ Krónikailag ez rendkívül sovány. Ezek az információk nem állnak össze valamely kezelhető referenciális világgá.²¹

Talán nem keltek meglepetést azzal a kijelentéssel, hogy a *Mintha élnélből* ímént idézett mondatok, szövegrészek nagyon is fontosak, csupán értelmezhetőségük nem a referencialitás, hanem a szövegszerűség mentén jön létre.

(METAFIKCIÓ)

A metafikcionalitás intertextuális viszonya ugyan sem a fel-, sem az átfordítás stratégiai közé nem sorolható, azonban rávilágít az *Iskola és a Mintha* egy igen jellegzetes különbségére.

Ottlik alig tagadhatóan erősen problematizálja a történetmondást. Gondoljunk az *elbeszélés nehézségeire*, vagy a nyelvvel szembeni explicit bizalmatlanságára, amit persze a narrációban és a mondatalkotásban megszüntet. Laza idézéssel: Nem jók a szavak. vagy Az igazság valahol a hallgatás táján kezdődik.²² stb.

A *Mintha élnél* nem problematizálja a történetmondást. Gátlástalanul, ártatlanul nyomja, csak nyomja. Sem a nyelv, sem az elbeszélés lehetségesége avagy lehetetlensége nem kerül a beszéző horizontjába. Miközben csak probléma van a történetmondással. Zárójelben jegyzem meg: a szövegalkotással egyáltalán nincs.²³ Az egymást követő bekezdések között az olvasó időbeli, oksági kapcsolatot nem, vagy csak ritkán létesíthet. Még csak az sem mondható, hogy modálisan megoldható a konnexió, sokkal

inkább az, hogy az Ottliknál meglévő metaforikus beszédmódot (nem mintha nem metaforizálna!) eltörli, s nominálisan visszaállítja a metonimikus beszédet, ez azonban nem az események érintkezéses kapcsolódását jelenti, hanem a szövegegységek Roland Barthes-nál teoretizált érintkezését, amely korántsem a valóság illúziójának felkeltésére apellál, hanem a nyelvi érintkezés számunka esetlegességként megmutatkozó voltára, s bizony a szubjektum nyelvi megelőzöttségre építve a nyelv szimbolikus energiái felszabadításában érdekelt.

Nos hát, mintegy végzetül feltehető az az olvaselméleti kérdés, hogy:

Az intertextualitás grammatikai terében az elfordítás különféle stratégiái milyen alapvető különbséget eredményeznek a *Mintha élnél* és az *Iskola a határon* értelmezői horizontjában?

Az ottliki próza a történetmondás dominanciáját nem adja fel (szerintem nem beszélhetünk a metonimikusság és a metaforikusság egyensúlyáról²⁴), az viszont szinte tagadhatatlan, hogy a narratív struktúra réseit és repedéseit a prózai alany motivikus és emblematiszikus értelmezési eljárások működtetésével tölti ki. A történet meghatározó voltát a referencialitás és a biografikus elrejtésével gyöngíti, azonban a történet megszakítottasága, a teremtett világ töredékes-rendezetlen volta és a személyiség széttartása a temporalitás stratégiáinak mozgósításával helyre áll. A regény modellszerű építése a referencialitást és a történetyszerűséget is halványítja. A temporálisan helyreállított szövegvilág eléri célját: a lét alapkérdéseit, melyek ideológiai és morális természetűek. S ez az a pont, ahol Ottlik elhagyja a szövegszerűséget, s a textuális térből átkerül az ideológia és a morál területére. Idézem:

„Fájt a szeretete, fájt a reménytelenség, fájt, hogy túléltünk mind a ketten valami jóvátehetetlent; mégis, alig fájt. Vagyis inkább egészen csendesen fájt, egészen messze, de olyan erővel és olyan mélyen, ahol azt az egy-két biztos dolgot tudtam: s ahogy szelíd galvánáramával átjárta a nehezen szerzett, titkos, elvehetetlen nyugalmamat, egy pillanatra világossá vált a talaj alaprétegeződése, amin éltem: a kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden csodálatosan jól van, ahogy van.”²⁵

A Garaczi-szövegek az Ottlik-szövegekhez való hagyományos stratégiákkal egy olyan interpretációs teret hoznak létre, amelyben olyannyira elvékonyodnak az időbeli és az oksági szálak, hogy sem az időbeliség, sem a kauzalitás nem képes koherenciát képezni, s ezt a széttartást nem ellensúlyozzák olyan temporális műveletek, melyekkel az olvasó képes lenne megbízható interpretációs stratégiákat alkalmazni. A *Mintha élnél* felfüggeszti a temporalitás stratégiáit, olyan atemporalis szöveget hoz létre, amely elsősorban a szövegélvezet terepe, amelyet az értelmezés szabadsága borít el.

Így a *Mintha élnél*ben a Barthes-i értelemben metonimikusan működő stratégiák megakadályozzák az eleve töredékes és kaotikus szövegvilág bármiféle temporális helyreállítását. A szövegvilág az elfordítás szubverzív és oppozicionális műveleteivel magára hagyja az olvasót, így hozva létre a kilencvenes évek reprezentatív posztmodern magyar prózai szövegét.

A Garaczi- (és Hazai)-féle írásmód alapvetően a problematizálatlanság és tematizálatlanság ártatlanságával és csapdájával írja át az elmúlt mintegy két évtized prózáját. Itt feltehető a kérdés, hogy többek között figyelembe véve a *Bevezetés a szépirodalomba* című könyv teremtett szerzője által is vélhetően preferált Isten, család, haza triádst, tekinthető-e sikeres posztmodern kísérletnek például Esterházy prózája?

JEGYZETEK

1. Vö.: Kovács Sándor s.k.–Odorics Ferenc: *Posztmagyar*. Ictus, 1995. deKON-KÖNYVek 4.
2. Garaczi László: *Mintha élnél*. Jelenkor, 1995. 24.
3. Vö.: Jacques Derrida: *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában*. In: Helikon 1994/1–2 34. Fordította: Gyimesi Tímea.
4. Beszélhetünk még az elfordítás harmadik stratégiájáról, a befordításról is. A befordítás olyan eljárás, amely során a hagyományt hordozó szöveg poétikai-ideológiai szerkezetét felépítő konvenciórendszer módosítva, de felismerhetően és alapvető szervező elveit megőrizve érkezik a hagyományt érintő szövegbe. Azonban az *Iskola* és a *Mintha* között ez a stratégia nem mutatkozik működőképesnek.
5. Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Magvető, 1983⁷. 268.
6. Garaczi László: *Mintha élnél*. 49.
7. I. m. 5.
8. „...s napokba, hetekbe telt, amíg annyira tájékozódni tudtam, hogy megtaláljam a saját orromat. De az már nem az én orrom volt. Én sem voltam már önmagam.” In: Ottlik Géza: *Iskola a határon*. 73.
9. I. m. 17.
10. Garaczi László: *Mintha élnél*. 21., 77.
11. I. m. 102.
12. És még inkább Hazai Attila írásainak.
13. Őrület, kihálnak agyamból az idegek.
14. Nemhogy nullán vagyunk, de ütjük a mínuszt.
15. Az előbbieket még fokozandó.
16. Érdekes, hogy földrajzi vagy intézménynevek alig.
17. Például Kukorelly (67.) vagy Nietzsche (5.).
18. „...mindenki hülye vagy idegen, tegnap a Holdban le akarta döfni Küronyát, a Hugyos biztatta fel, mert a Küronya ráélt a Hugyos nőjére, megbaszni és meghalni, ami önmagában nem lenne baj, de letagadta, és őneki, mármint Hugyosnak kellett rájőnnie klervojansz útján, mert a Nagyasszony is hallgatott, hogy amíg ő bent dekkolt a diliházban, betéptek, mint az atom, pedig a Küronya tudja, hogy a lecsótól bekattan a bula, és aztán Küronya ráélt, jó, nem lógatta be a kobrát, meg nem is érdekes az egész, csak éppen aljas árulás és undok ármány...” In: I. m. 100.
19. I. m. 41.
20. I. m. 66–67.
21. Vagyunk, mint szopós malac a biharugrai vásáron.
22. „Nem jók a szavak. Valahol talán tudja a dolgokat, szavak nélkül; s ezért nem szeret magyarázkodni. Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak abba fér bele. Ha tudná, amit mondani akar, akkor sem tehetne egyebet, mint hogy a hallgatásra bízta.” In: Ottlik Géza: *Iskola a határon*. 174.
23. Ja, azt hiszem, elég jól nyomja a Garaczi.
24. Vö.: „Metaforikus és metonimikus jelentésképzés egyensúlya ezért egy redukált alkatú, reflektált fejlődésregény keretei között jön létre.” In: Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története. 1945–1991*. Argumentum, 1993. 98.
25. Csak azt nem tudom, hogy miért mondja meg. Ottlik Géza: *Iskola a határon*. 439–440.